

Володимир В'ЯТРОВИЧ

УПА І РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ АНТИТОТАЛІТАРНОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Утвердження впливу СРСР в Центральній Європі після завершення Другої світової війни викликало занепокоєння урядів Англії, Франції та США, а також національно-патріотичних сил в країнах так званої "народної демократії", зокрема в Польщі, Чехословаччині, Угорщині та Румунії. Ця обставина створювала сприятливі умови для згуртування внутрішніх та зовнішніх опозиційних щодо Радянського Союзу сил.

Власне на цьому ґрунті керівництво ОУН та УПА й розробило концепцію національно-демократичної антитоталітарної революції народів Центрально-Східної Європи. На жаль, цей аспект діяльності українського визвольного руху ще досі залишається дуже мало дослідженим. Зазвичай діяльність Української Повстанської Армії розглядають ізольовано від загальноєвропейського контексту, обмежуючи фактично західноукраїнськими землями. У зв'язку з цим стає не зрозуміло, чому українські повстанці продовжували боротьбу ще багато років після Другої світової війни, коли у них не було жодних шансів реалізувати свої визвольні прагнення. Відтак керівництво УПА можна трактувати як безвідповідальних людей, які вели багато тисяч учасників національно-визвольного руху на неоправдану загибель, а це не відповідає історичній правді.

На певному етапі ідеологи ОУН дійшли висновку, що український національно-визвольний рух є лише одним із чинників загальносвітової тенденції – боротьби народів за створення власних незалежних держав. "Визвольна боротьба українського народу, – писав із цього приводу Петро Федун- "Полтава", – є органічною частиною того великого історичного процесу, який проходить в цілому світі [...]. Ця боротьба, з точки зору прогресу, є цілком закономірним явищем, викликаним могутніми, діючими у всесвітньому масштабі, непереможними силами [...]. Ця боротьба є одним із струмків, який, пливучи в спільному напрямі, вливається в загальне річище історичного потоку, посилює його і приспішує через те його просування вперед"¹. Тому й український національно-визвольний рух "є і мусить бути інтегральною частиною всієї протиимперіалістичної боротьби"².

¹ Полтава П. Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Полтава П. Збірник підпільних писань. – Мюнхен, 1959. – С. 16.

² Дніпровий К. Шляхи й перспективи // Ідея і Чин. – 1945. – Ч. 9. – Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1995. – Т. 24. – С. 384.

Глибоке усвідомлення місця українського визвольного руху у загальноєвропейському контексті було передумовою вироблення концепції антитоталітарної національно-демократичної революції поневолених народів, яка визначала діяльність ОУН та УПА після Другої світової війни. Основними елементами концепції була боротьба за національне самовизначення та демократію, як спільну політичну платформу для поневолених радянською імперією народів. Єдиний фронт поневолених народів мав стати новим потужним фактором міжнародного життя, визначати майбутнє країн Європи. Отже, йшлося про те, щоб за допомогою антитоталітарної революції створити нову міжнародну систему на засадах національного самовизначення та демократії. “Свобода народам! Свобода людині!” – саме цей принцип, на думку ідеологів ОУН, мав забезпечити ефективне розв’язання двох найбільш важливих питань людського суспільства – національного та соціального.

Цілком зрозуміло, що реалізація цієї концепції, пришвидшила б відродження Української Самостійної Соборної Держави – невід’ємної частини нової міжнародно-правової системи, заснованої на принципі самовизначення націй. Таким чином, керівництво ОУН та УПА розглядало боротьбу українців за державність як чинник широкого революційного процесу, який мав докорінно змінити міжнародні відносини, зокрема в Центрально-Східній Європі. Один із творців цієї концепції Дмитро Мирон–“Орлик”, хоч і називав революцію українською національною, підкреслював її міжнародне значення. “Те, що не дала французька революція і більшовицька революція, фашистська і націонал-соціалістична, це має дати українська революція – самостійність всім поневоленим народам, свободу людині, свободу прав і віри. Ідея вільної нації, нового державного ладу, вільної праці, вільної людини, нового суспільного ладу й нові культурно-цивілізаційні цінності визначають Українську Національну революцію”³. Наголошувалося, що як здобуття української державності нерозривно зв’язане із вирішенням загальноєвропейської проблеми – становлення справедливої міжнародно-політичної системи та утвердження демократії, так і становлення цієї системи залежить від постановня незалежної України. “Основною метою Української Національної Революції сьогодні – це Українська Самостійна Соборна Держава [...]. Це тому, що, поперше, УССД являється одною (найважливішою) з цілей, що її визначає наш клич “Воля народам і людині”, і, по-друге, лише наявність Української Держави може стати надійною передумовою і справжньою гарантією того, що основний клич нашої революції торжествуватиме свою перемогу”⁴.

Визначальний вплив на вироблення цієї концепції мала міжнародна ситуація після Другої світової війни. У світі сформувалася нова міжнародно-політична система, у якій, як і в довоєнній, знову не було місця для української держави. Конфлікт, який назрівав між СРСР і країнами Заходу й розхитував стабільність цієї системи, також не обіцяв українцям нічого доброго. Вороги СРСР не спромоглися чітко сформулювати свою позицію щодо народів, які потрапили під владу Москви. Підтримувана США діяльність різноманітних

³ Орлик М. (Дмитро Мирон). Ідея і Чин України. Нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму. – Київ, 2001. – С. 204.

⁴ Наш клич “Воля народам і людині” – найбільш прогресивний клич у світі. (Передрук із журналу “Революціонер-пропагандист”. – 1949. – Ч. 6.) – Видання ОУЧ, 1952. – С. 1.

політичних організацій, які об'єднували представників "народів Росії", служила яскравим прикладом того, як могли розв'язати українське питання американці. Отже, і після завершення Другої світової війни актуальним залишався головний принцип націоналістичного руху – опора на власні сили.

Разом із цим керівники ОУН і УПА розуміли, що насаджуваний в половині держав Європи радянській тоталітарній системі не можна ефективно протистояти виключно на українському ґрунті. Потреба опертя української визвольної справи на якнайширші стратегічні основи диктувалася ідеологічними та геополітичними обставинами. По-перше, український визвольний рух протистояв більшовизму, а більшовизм завжди намагався стати міжнародною, загальносвітовою доктриною. Захопивши владу в колишній Російській імперії, він і надалі прагнув поширити її, зокрема на Захід, загалом реалізувати концепцію "світової пролетарської революції". Тому протистояти більшовизмові винятково в українських рамках, тільки на засадах боротьби за відродження української державності було неможливо. Українська визвольна боротьба мала протистояти загальній міжнародній концепції більшовизму, реалізація якої загрожувала поневоленням також інших народів. Як відзначав Йосип Позичанюк: "Ми боротьбу ведемо не в вузьких суто українських націоналістичних рамках, а в імені єдиного народного фронту України і єдиного фронту поневолених народів, даємо їй якнайширший ідейно-політичний розгін, пам'ятаючи, що "інтернаціоналістичний" більшовизм протистоїть українському націоналізмові не на вузько українському полі, а в масштабі всесоюзному, світовому, поборюючи всякий найменший прояв цього, як і всякого іншого націоналізму. Відкидаючи більшовицьку практику (що проростає корінням з його ідеології, як зброї), ми мусимо протиставити ідеологію й гасла не провінції, а ті, які діяли б у самому його серці, в найбільш надійному для нього середовищі, гасла, які сьогодні є найпоступовіші і якими череватий сам СРСР, – гасла найширшого справжнього демократизму, гасла перебудови "тюрми народів" на основі демократичних принципів"⁵ Ще на початку Другої світової війни за створення якнайширшого антибільшовицького фронту виступав Іван Мітрінга. Він вважав, що виведення боротьби (ідейної та збройної) за межі українських земель означатиме вихід українського визвольного руху як нового чинника міжнародної політики у процесі перебудови світу⁶.

Виходячи з цих міркувань ідеологи ОУН та УПА розглядали українське питання як частину проблеми загальноєвропейського масштабу, тобто побудови незалежних національних держав в етнічних межах. "УПА вважає, – писав Осип Дяків, – що тільки система вільних національних держав гарантує повний всебічний розвиток окремих народів, що тільки така система забезпечує від поневолення однієї нації другою, або жмінкою найбільших і найсильніших націй всіх середніх і малих націй, що тільки вона створює можливості для справжньої співпраці між народами в політичній, економічній і культурній площині, що тільки вона ліквідує небезпеку війн і створює ґрунт для тривалого миру і справжньої дружби між народами. Лиш при такій системі повного свого розвитку може досягти і українська нація. УПА вважає, що

⁵ Шахай Д. Тактика щодо російського народу // Літопис Української Повстанської Армії – Торонто, 1980. – Т. 8. – С. 208.

⁶ Мітрінга І. Боротьба за новий лад у світі і проблема державного визволення України – Б.м і р.в. – С. 14.

визнання за кожну націю священного її права на власну державу на її етнографічній території є не тільки передумовою спільної боротьби і перемоги народів, поневолених чи загрожених сталінським імперіялізмом у сучасному, а й основою для найширшої співпраці в майбутньому”⁷.

Очевидно, що реалізація таких глобальних завдань, як ідейне протистояння радянському тоталітаризмові в міжнародному масштабі та побудова нової міжнароднополітичної системи передбачала залучення союзників – визвольних рухів поневолених народів СРСР та народів Центрально-Східної Європи. Створення численних національних відділів в УПА, проведення Конференції поневолених народів Сходу Європи та Азії в листопаді 1943 р. свідчать про значні успіхи на цій ниві. На завершальному етапі Другої світової війни й особливо після її закінчення основні зусилля в реалізації концепції національно-демократичних революцій спрямовуються на народи Центрально-Східної Європи. Орієнтація на антирадянські визвольні рухи поляків, чехів, словаків, угорців, румунів, народів Прибалтики стає визначальною у післявоєнній стратегії українського визвольного руху. Усі інші зовнішньополітичні обставини, зокрема наростаюче протистояння між колишніми союзниками – СРСР та країнами Заходу, були лише додатковим фактором для реалізації концепції визвольної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи. З цього приводу Василь Галаса писав: “Дуже важливе місце у всесвітньому протибольшевицькому фронті займає фронт поневолених большевиками народів, а в його складі й Україна, що являється не менш сильною атомовою бомбою в нутрі СССР від тої, що побудована з властивої атомової енергії”⁸. У “Декларації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни з Європи” стверджувалося, що саме визвольна боротьба поневолених народів є одним із найважливіших чинників у сьогоднішній ситуації і в майбутньому змінити світову систему на користь цих народів⁹.

Англо-американський блок, на думку ідеологів ОУН, навіть за наявності у нього атомної зброї, не може розраховувати на перемогу у боротьбі з Радянським Союзом, без підтримки поневолених народів. Свого часу за таку зарозумілість поплатилася Німеччина – небажання враховувати визвольну боротьбу поневолених народів СРСР призвело до її мілітарного і політичного краху. “Якщо б мало колись дійти до того, – писав Ярослав Старух, – що Англія й Америка лишилися би у цьому змаганні самі, без народів, поневолених в большевицькому ярмі, тоді не допомогла б їм нічого атомова бомба, ні інші подібні зброї. Повалення большевизму лежить не виключно – а шляху атомових бомб чи інших мілітарних дій його зовнішніх противників, але на шляху розбиття його основи, на шляху розбиття того, чим він найсильніший, і заатакування його в тому місці, де він найслабший. А це його – національна і соціальна політика, його пропаганда і його брехня, його фальшована “ідея” і його нефальшована, а насправжня, найважча і найстрашніша

⁷ Дяків-Горновий О. УПА – носій ідей визволення і дружби народів // Дяків-Горновий О. Ідея і Чин. Повна збірка творів. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 100.

⁸ Савченко З. До характеристики міжнародних відносин // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1987. – Т. 16. – С. 98.

⁹ Декларація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів боротьби. 1929–1955 – Видання Закордонних Частин Організації Українських націоналістів, 1955. – С. 134.

тюрма народів і людей. У цьому діючій українській нарід виконав вже до цього часу й виконує тепер величезну роботу для поборення московської тиранії та скаже ще в майбутньому своє може й вирішальне слово"¹⁰.

Аналізуючи перспективи визвольних змагань поневолених радянською тоталітарною системою народів, ідеологи ОУН враховували наростання на міжнародній арені жорсткого протистояння¹¹. У цьому контексті провідники українського руху сприймали зростання радянського впливу в Європі не тільки як вияв ворожої сили, але й як можливість розширення горизонтів своєї боротьби через залучення до неї народів новоокупованих держав. "До фронту поневолених народів СРСР, – читаємо в уже цитованій декларації Проводу ОУН, – долучується новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Європи, останньо "визволеніх" Червоною Армією з-під німецької окупації. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити їх у склад СРСР. З об'єднання цих двох фронтів повстане бльок поневолених і загрожених народів, що в наслідку своїх революційних дій спричинить рзвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії"¹².

Ще до завершення війни у 1944 р. Михайло Палідович передбачав, що просування більшовиків на захід стане початком краху радянської імперії, бо вони зіткнуться з багатьма європейськими народами, які мають сильні державницькі та демократичні традиції. А СРСР не володів ні достатніми матеріальними, ні тим більше ідейними засобами для тривалого утримування цих народів під своїм контролем. "На цих теренах він скоріше чи пізніше програє, а його програв, що прийде як вислід боротьби усіх поневолених – а в тому числі й українського – народів, створить передумови для завершення наших державницьких змагань"¹³.

За словами визначної діячки ОУН Катерини Мешко-"Верещаки", просування СРСР на захід, український визвольний рух може використати для розширення антибільшовицького фронту і таким чином організаційно вийти поза межі України, шукаючи собі опори в Східній та Центральній Європі та на Балканах¹⁴. Збільшення зони радянського впливу мало вирішальне значення для розвитку українського визвольного руху і на думку Петра Федуна. Відзначаючи високий рівень державницької та національної свідомості народів, приєднаних після війни до радянського табору, ідеолог ОУН наголошував, що на цих теренах уже ведеться збройна антибільшовицька боротьба, активні учасники якої є потенційними союзниками українців¹⁵.

¹⁰ Ярлан. Огляд політичних подій // Україна бореться. З документів краєвої боротьби. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1946. – С. 64.

¹¹ Про позицію керівництва визвольного руху у цьому конфлікті див.: В.В'ятрович. Позиція ОУН, щодо конфлікту між СРСР та Заходом // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 201-210.

¹² ОУН в світлі постанов... – С. 133-134.

¹³ Моряк Ю. Що далі // Ідея і Чин. – 1944. – Ч. 6. – Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 24. – С. 269.

¹⁴ Вер-к. Із думок членів. Завваги до напрямних нашої визвольної боротьби на всіх українських землях в умовах більшовицької дійсности // ДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 7. – Арк. 327-330.

¹⁵ Полтава П. Наша основна мета та революцій в СРСР як один із шляхів до неї // Полтава П. Збірник підпільних писань... – С. 204.

Подібні міркування про розширення зони впливу СРСР на Центрально-Східну Європу висловлюють сучасні українські історики, які у своїх роботах розглядали українське питання у післявоєнному світі¹⁶. Юрій Сливка зокрема вказує, що, "вийшовши, так би мовити, за російські національні рамки, радянська система відразу незмірно збільшила шанси дискредитувати себе серед ширшого кола народів, які мали тривкі демократичні традиції вільного економічного, політичного і культурного розвитку. Це також створювало ширшу соціальну і національну основу для боротьби більшої кількості народів проти цієї тоталітарної системи за здобуття реальної державної незалежності. Іншими словами, в тій ситуації Україна, як і решта складових частин СРСР, стала однією з ланок у боротьбі країн і народів Європи проти комуністичного тоталітаризму за національну незалежність"¹⁷.

Цікаво, що такого ж погляду дотримується й сучасний експерт Комітету безпеки Державної думи Російської Федерації Наталія Нарочинська. На протипагу поширеній думці, вона вважає, що контроль над Східною Європою не стільки додавав могутності СРСР, скільки став для нього важким тягарем, необхідністю постійно слідкувати за своїми далеко не лояльними "братами" на зразок поляків чи угорців, що тільки й мріяли про реванш над Росією¹⁸.

Чи не найкраще перспективи співпраці з народами новоокупованих радянською армією країн розкрив один з провідних діячів українського визвольного руху Дмитро Маївський. На його думку, невдача попередніх спроб керівництва ОУН та УПА створити спільний фронт поневолених народів була зумовлена тим, що українцям часто доводилося мати справу з народами, які не надто добре пам'ятали часи своєї історичної державності і для яких ідея національної і соціальної свободи була такою ж невідомою, як і всі ленінські соціалістичні і комуністичні теорії¹⁹. Це дозволяло Москві зосереджувати свої сили на придушенні визвольних змагань українців. "Сьогодні, – писав Дмитро Маївський про повоєнну ситуацію, – справа виглядає краще. Сьогодні вістря большевицького меча прикладено до горла таким державним європейським народам, як-от: фіни, поляки, мадяри, румуни, болгары, серби, хорвати, словаки, чехи і це саме загрожує: шведам, норвежцям, грекам, туркам і іншим. Тут, для порівняння, треба пригадати, що найслабшим місцем у німецькій гітлерівській імперіалістичній стратегії було розпорошення німецьких сил на терені всієї Європи. Російський ведмідь сьогодні теж виліз зі свого "лігва" і грізно порикує по європейських столицях. І хоча щойно найближче майбутнє покаже, як це для нього скінчиться, то ми ні на хвилину не сумніваємося, що його кінець буде подібний до сьогоднішнього німецького"²⁰.

¹⁶ Див., наприклад: Іван Лисяк-Рудницький. Новий Переяслав // Історичні есе. – Львів, 1994. – Т. 2. – С. 299.

¹⁷ Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Інститут українознавства і ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1997. – Вип. 3-4. – С. 27.

¹⁸ Нарочинская Н. Преемственность англосаксонских геополитических планов в отношении Европы // <http://www.pravoslavie.ru/analit/anglosaxplanseuro.htm> (2002).

¹⁹ Дума П. Большевицька демократизація Європи // Ідея і Чин. – 1945. – Ч. 9. – Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 24. – С. 377-378.

²⁰ Дума П. Большевицька демократизація Європи // Ідея і Чин. – 1945. – Ч. 9. – Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 24. – С. 377-378.

Намагаючись залучити народи Центрально-Східної Європи до спільної антикомуністичної боротьби, ідеологи українського підпілля досліджували причини, які призвели до швидкого перетворення щойно визволених країн у сателіти Москви. Цьому питанню було присвячено десятки аналітичних статей і ширших досліджень. Їх автори відзначали, що більшовизація, незважаючи на доволі грубе та зухвале її проведення, відбувалася під ідеологічним і політичним прикриттям. Радянська пропаганда стверджувала ніби на територію країн Центральної та Східної Європи Червона Армія ввійшла як визволитель від німецького панування. Це твердження використовувалося для створення позитивного іміджу в найрізноманітніших суспільних верствах. На думку Дмитра Маївського, в тридцятих роках більшовизм як явище у міжнародній політиці почав занепадати, ідея перманентної світової пролетарської революції була відкладена до кращих часів. Щойно з початком Другої світової війни більшовики знову виходять на світову арену, і найбільша заслуга в цьому належить німецькому імперіалізму, який, по суті, дав Сталіну нову ідейну зброю – боротьбу за визволення європейських народів. “Під яким іншим претекстом, – розмірковував автор, – увійшла б була червона армія до дев’яти європейських держав, якби не Гітлер? В якій іншій ситуації червону армію населення цих держав вітало б так, як все ж таки вітає сьогодні, після важких днів німецької неволи? Кожний в’язень тішиться, коли його звільняють з тюрми, і він, звичайно, усміхається не лише до того, хто звільняє його, але й до зустрічних людей, до сонця, до дерева, до рідної хати. Большевики все це поспішно для себе капіталізують і в годину підйому закріплюють свою позицію формальними державними актами, в роді хоч би таких, як творення “тимчасових урядів”, складених зі своїх випробуваних ставлеників. Так, отже, треба сказати, що большевики використали визвольні рухи поневолених гітлерівською Німеччиною народів до розбудови власної імперії”²¹.

Другим фактором, який Москва використовувала для прикриття своїх імперіалістичних планів, була внутрішньополітична ситуація в багатьох країнах регіону. Справа в тому, що більша частина суспільства не бажала повертатися до передвоєнних реалій, а прагнула глибоких перетворень. Це прекрасно бачили і в Москві. Саме тому зовнішньополітичний тиск на ці країни супроводжувався активною пропагандою необхідності внутрішньополітичних перетворень. Висувалися програми націоналізації підприємств, передачі землі селянам, загальної безкоштовної освіти і медичного обслуговування. Запроваджуваний політичний устрій було названо народною демократією, очевидно, для того, щоб аж двічі підкреслити його народний характер. Ця пропаганда знаходила жвавий відгук у втомлених війною масах. “Для позискання собі симпатії серед народу, – читаємо в публікації українського підпілля, – всі ті “уряди” [мається на увазі поставлені Москвою – В.В.] кинули клич “націоналізації великого промислу” та “передачі землі селянам”. Це внесло деяке замішання, особливо серед слабо політично виробленого елемента. Таким чином, агенти завоювали собі деякі позиції серед своїх суспільностей, щоби тим краще могли їх вдержати. При їхній допомозі веде Москва строгу централізаційну політику і “виховує” собі нових громадян советського типу”²².

²¹ Дума П. Большевицька демократизація Європи... – С. 379.

²² Закордонна політика СССР // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16. – С. 353.

Про те, що це була лише зручна для Москви вивіска, мало хто думав. У звіті про ситуацію у післявоєнній Польщі повідомлялося, що для утвердження на цих теренах радянської влади НКВД розпочало масові арешти місцевих патріотів. Разом із тим оглядач відзначав помітний активний реформаційний рух у внутрішній політиці. Більшовики використовували прагнення суспільства до змін для досягнення власних цілей, що, врешті, призвело до розколу серед поляків: частина з них і надалі орієнтувалася на еміграційний уряд у Лондоні, інші ж під впливом цієї політики – на промосковський Люблінський уряд²³. Земельну реформу як засіб боротьби з підпіллям застосовували і в Литві. Анатолій Русначенко наводить факт, що вже на початку 1945 р. 14 тисяч селян отримали землю, відрізану від угідь багатших господарів. “Тим самим влада створила напруженість між селянами, а собі підтримку”²⁴.

Аналізуючи події в Центральній і Східній Європі, один з ідеологів українського визвольного руху Ярослав Старух виділив такі загальні причини відносно швидкої радянізації цього регіону:

- багато народів були незадоволені існуючою міжнародною ситуацією, розв’язанням наболілих політичних і соціальних питань, невиконанням Атлантичної хартії;

- світова громадськість не знала правди про СРСР, тоталітарний режим, який там панував;

- супротивники СРСР провадили поступливу, компромісну політику, намагаючись уникнути загострення взаємин із ним²⁵.

На підставі спостереження за утвердженням в країнах Центрально-Східної Європи тоталітарних режимів ідеологи українського визвольного руху розробляли програму дій. Про це свідчить зокрема публікація Петра Федун “Наша основна мета та революція в СРСР як один з шляхів до неї”. Одним з першочергових і найважливіших завдань українського визвольного руху було порозумітися з опозиційними силами в країнах регіону й зреалізувати – а практиці ідею спільного анти тоталітарного фронту народів. Петро Федун зазначав, що таке об’єднання українцям вдалося утворити на еміграції у вигляді Антибільшовицького блоку народів (АБН) в 1946 році. “Вслід за об’єднанням протибільшевицьких сил на еміграції мусить прийти до встановлення фактичної співпраці між революційними протибільшевицькими силами в межах самої більшовицької імперії та в т. зв. сфері її впливів”²⁶.

Другим завданням, за словами Петра Федун, було показати реакційний характер більшовицького режиму та необхідність революційної боротьби із ним. При цьому, як стверджував автор, навіть у тих країнах, де існував активний антирадянський рух, більшовикам вдалося обманути його керівництво, і воно зробило ставку на легальну політичну боротьбу з ними. Так, в огляді політичної ситуації в Польщі за грудень 1945 р. говорилося: “У поляків зараз вкорінилася думка, що їм вдасться усунути більшовиків і їхні впливи з Польщі при допомозі

²³ Інформатор. – 1945. – Ч. 2. // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16. – С. 53.

²⁴ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні сили опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50 роках. – Київ, 2002. – С. 476.

²⁵ Чи атомова бомба врятує Англію // Україна бореться з документів краєвої боротьби. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1946. – С. 23-24.

²⁶ Полтава П. Наша основна мета... – С. 204.

виборів, і тому хапають за концепцію легальної опозиційної боротьби, що вплинуло на частинний вихід з підпілля. Інакше кажучи, поляки вірять, що станеться “чуд над урною”²⁷. У 1946 р. напередодні виборів український оглядач писав в “Інформативному звіті”, що поляки покладають на вибори великі сподівання, вірячи, що після них “зайдуть в нутрі Польщі великі зміни, після чого не буде внутрішньої боротьби і усім краще житиметься”²⁸. Анатолій Русначенко наводить у своїй книзі цікавий документ литовського руху опору – “Політичний огляд” від вересня 1945 року. Литовський оглядач також покладав великі надії на вибори в СРСР, що мали незабаром відбутися. На його думку, бойкот виборів у Прибалтиці та Україні міг би змінити ситуацію в цих країнах²⁹. Подібна ситуація була й у інших державах регіону. Проте, як показав час, сподівання перемогти більшовиків за допомогою засобів легальної політики були марними. Вибори, на які опозиція покладала великі надії, були нахабно сфальшовані, унаслідок чого до влади прийшли комуністи, які розправилися зі своїми опонентами далеко не легальними засобами.

Третім завданням співпраці з народами Центральної та Східної Європи, на думку Петра Федун, було переконати керівників тамтешнього підпілля в тому, що у своїй визвольній боротьбі вони мусять орієнтуватися на сили власних народів, а не на інтервенцію з боку наддержав – ворогів СРСР. Ця теза була дуже актуальною. Адже, наприклад, польська опозиція тривалий час була переконана, що справу незалежності Польщі вирішить Великобританія³⁰. Керівництво визвольних рухів Прибалтики теж вважало, що національне визволення можна здобути тільки в ході глобального конфлікту СРСР із країнами Заходу за цілковитої підтримки останніх³¹.

Нарешті, найважливішим завданням роботи з представниками руху опору інших народів було донести до їх свідомості, що боротьба з більшовизмом, як політичною та ідеологічною системою може бути успішною лише тоді, коли базуватиметься на демократичних гаслах та чіткій політичній і соціально-економічній програмі. Спираючись на досвід українського визвольного руху, Петро Федун так сформулював основні пункти цієї програми:

- система вільних національних держав усіх народів;
  - побудова безкласового суспільства, заснованого на принципі суспільної власності на основні знаряддя і засоби виробництва;
  - демократичний лад як основа внутрішнього розвитку держави³².
- “Коли вони такої програми не приймуть, – застерігав український публіцист, – вони у своїй протибольшевицькій боротьбі програють; програють, головним чином, тому, що не зуміють здобути для себе мас”³³. Отже, єдиним

²⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 16. – С. 103.

²⁸ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2002. – Т. 34. – С. 253.

²⁹ Русначенко А. Народ збурений... – С. 433.

³⁰ Ці настрої переважали в польському суспільстві ще довго після завершення Другої світової війни: див., наприклад: Інформативний звіт. 1.3-1.4. 1946 // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 34. – С. 203; Інформативний звіт. 1.10-31.10. 1946 // Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 34. – С. 247 та ін.

³¹ Особливо це стосується тих держав, де збройний опір був менш розвинений, зокрема в Латвії та Естонії: А.Русначенко. Народ збурений. – С. 472, 480, 493, 495.

³² Полтава П. Наша основна мета... – С. 206.

³³ Там само.

способом визволення народів Центрально-Східної Європи є реалізація концепції антитоталітарної національно-демократичної революції.

Про масштаби підготовки для створення антитоталітарного фронту поневоленних народів свідчить донесення генерал-лейтенанта Іллічова Лаврентієві Берії в 1945 році. Згідно з документом керівництво українського визвольного руху планувало антирадянське повстання, яке мало охопити терени Польщі, Румунії, Угорщини та Болгарії³⁴. Для реалізації вищезначених завдань діячі українського визвольного руху проводили широку інформаційну роботу в країнах Центрально-Східної Європи. Поширювали спеціальні листівки-звернення до поляків, чехів, словаків та інших народів; їх рідною мовою публікували програмні документи українського визвольного руху – рішення III НВЗ, платформу та універсал УГВР, окремими брошурами виходили роботи провідних ідеологів ОУН та УПА про імпералістичну політику СРСР та його справжнє обличчя³⁵.

З метою залучення до спільної боротьби українське підпілля проводило переговори із представниками інших народів. Про об'єднання на засадах спільного антирадянського фронту, ще під час війни велися переговори з угорцями та румунами, яким ще тільки загрожувало радянське поневолення³⁶. Після війни українці намагалися домовитися з польськими та словацькими антикомуністичними рухами.

Важлива роль у реалізації концепції антитоталітарної революції відводилася пропагандистським рейдам відділів УПА в країні Центрально-Східної Європи. Адже в СРСР та в інших підрадянських країнах за умов тоталітарного режиму, коли населення жило в постійному страху перед репресіями каральних органів, простого поширення листівок чи підпільної літератури серед народу було занадто мало, щоб підняти його на боротьбу з цією системою. Люди мали бачити конкретну збройну силу, що була б носієм пропагованих ідей і в разі потреби захистила б їх від сваволі загарбників. Такою силою міг бути рейдуючий відділ УПА, що, крім пропаганди серед населення з допомогою відповідного матеріалу, впливав на нього самим своїм виглядом.

З цього приводу один із чільних ідеологів українського визвольного руху Осип Дяків писав: “Засобом затіснення дружби між нами і сусідніми народами з'являються рейди відділів УПА на землі цих народів. Цим шляхом УПА інформує про визвольну боротьбу українського народу та про життя в СРСР (головне ті народи, які самі не пережили страхіть більшовицького режиму), активізує революційні протибільшовицькі сили цих народів та підносить протибільшовицькі настрої цих народніх мас, створює практичні передумови для конкретної співпраці цих народів в єдиному протибільшовицькому фронті”³⁷.

³⁴ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. – Київ: Либідь, 1994. – Т. 2. – С. 586.

³⁵ Зокрема перекладено на польську, чеську словацьку мови роботи “Кривавим шляхом сталінської демократії”, Ярослава Старуха “Фашистське страшило”, Дмитра Маївського “Більшовицька демократизація Європи”, всіма слов'янськими мовами було перекладено “Рішення III Надзвичайного Збору ОУН” та інші роботи.

³⁶ Документи, що висвітлюють перебіг цих переговорів див.: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2001. – Т. 26. – С. 133-153, 421-456.

³⁷ Дяків О. Українська Повстанча Армія – носій ідей визволення і дружби народів // Дяків-Горновий О. Ідея і Чин. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1968. – С. 127.

Саме на рейди покладалося завдання озброєнати інші народи з українським визвольним рухом, його цілями, з'ясувати їм справжню суть більшовизму і його політики, закласти основи для створення спільного фронту антиімперіалістичної боротьби народів Центральної та Східної Європи. Рейдуючі повстанські відділи мали бути живим прикладом збройної боротьби, заснованої на концепції революцій поневолених народів.

УПА проводила рейди теренами країн Центрально-Східної Європи протягом всього післявоєнного періоду свого існування. Останню вдалу акцію такого типу було проведено на території Румунії влітку 1949 року³⁸. Ще одну спробу закордонного рейду було здійснено в 1950 р., тобто після офіційного розформування УПА. Тоді українські повстанці пробували дістатися до Литви, щоб налагодити зв'язок із тамтешнім антикомуністичним підпіллям³⁹.

Найефективнішими були рейди УПА в 1945–1947 рр., коли тоталітарні режими радянського зразка в Центрально-Східній Європі перебували щойно в стадії формування. Активна пропаганда українських повстанців призвела до поживлення діяльності антикомуністичних рухів у країнах цього регіону.

Одним із основних напрямків рейдової діяльності українських повстанців був польський, адже там активно діяло потужне збройне підпілля. Тому керівництво ОУН та УПА розглядало поляків як стратегічних союзників у втіленні концепції національно-демократичної революції поневолених народів. Природно, що найбільше закордонних рейдів припадало на польські терени, найбільше листівок, звернень та інших пропагандистських матеріалів призначалося для польського населення⁴⁰.

Уже в травні 1945 р. командування УПА видало наказ, у якому говорилося: “Серед польського населення проводити зорганізовані рейди відділів, розповсюджувати літературу, проводити сильну пропаганду на предмет спільного визволення всіх поневолених і загрожених большевицько-московським імперіалізмом народів”⁴¹.

Керівництво українського національно-визвольного руху приділяло значну увагу цим акціям, підготовка до їх здійснення спиралася на відповідні теоретичні розробки. Зокрема серед занять, які проводили політвиховники зі стрільцями УПА було й таке “Значіння наших рейдів по польських селах та поведінка стрільців між польським населенням”. Заступник провідника ОУН на Закарпатті Василь Галаса написав спеціальну роботу “Рейди і політично-пропагандивна робота серед польського населення”, яка визначала такі завдання пропагандистської роботи:

“1. Піднести до максимального рівня антибільшовицькі настрої в польському середовищі і дати імпульс до активізації безкомпромісної револю-

---

³⁸ “Політично-пропагандивний рейд УПА на територію Румунії в 1949 р.” // УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Т. 1. – С. 241-245.

³⁹ Про цю акцію детальніше див.: В'ятрович В. Рейд українських повстанців на Прибалтику // Український визвольний рух. Зош. 1 / Від. ред. В'ятрович В. – Львів, 2003. – С. 144-151.

⁴⁰ Дрозд Р. у своєму збірнику документів у розділі “Ставлення ОУН–УПА до Польщі і поляків” наводить за період 1945–1947 років шістнадцять різноманітних звернень до польського народу. Див.: Drozd Roman. *Ukraińska Powstancza Armia*. – С. 138-206.

⁴¹ Karta. – 1999. – № 29. – С. 67.

ційної боротьби проти Москви і її варшавської агентури в як найширших розмірах.

2. Торувати дорогу ідеї польсько-українського порозуміння на антибольшевицькій платформі і взаємного респектування суверенності обидвох народів, а одночасно пропагувати ідеї Антибільшовицького Блоку Народів (АБН)⁴².

У листівці 1946 р. до поляків так визначено мету рейдів польськими землями: "Ми, Українські Повстанці, приходимо до Вас як приятелі і союзники. Метою нашого прибуття є детальне ознайомлення польського населення з фактами гноблення поневолених Москвою народів, поділитися з ним досвідом, як треба боротися з більшовизмом [...] Звертаємося до всіх поляків, щоб допомагали нам інформацією і всім, що буде потрібно для нас. Бо ми воюємо проти Вашого ворога – Москви і є вояками протибільшовицького фронту, який вирішує також і долю Вашої вітчизни"⁴³.

За доволі короткий період – 1945–1946 рр. – українським повстанцям вдалося змінити ставлення поляків до українців та їх визвольної боротьби. У звіті пропагандивної референтури ОУН надрайону "Холодний Яр" (Перемищина) за червень-липень 1946 р. зазначалося: "В зв'язку з рейдуванням відділів по терені та зміною постів, майже всі вд. УПА відвідували різні місцевості, при чому дуже часто заходили до мішаних українсько-польських, а то й чисто польських сіл. Політвиховники переводили тоді з населенням загальні збори, гутірки та часто уділювали йому відповідних порад. При цьому [...] підкреслювали вагу й необхідність співпраці українського і польського населення, наводячи факти спільної боротьби проти одного ворога (акція на Грубешів), поборювали сексотство, подавали пояснення до політичних подій чи наших збройних потягнень, наводячи образи визвольної боротьби українського народу в краю і за кордоном, поборювали ворожу агітацію, наводячи об'єктивні приміри про большевицьку імперіялістичну роботу в СРСР і поза межами та постановня підпільних рухів у зайнятих большевиками державах"⁴⁴. Згідно з інформаційними звітами ОУН, великий вплив на поляків мала політична і пропагандистська література українського підпілля, зокрема про спільний фронт поневолених народів у боротьбі з большевизмом. У результаті поляки трактували український повстанський рух "як незнищенну силу, яка не тільки рішатиме в новій війні про долю українського народу, але також про долю других поневолених Москвою народів"⁴⁵. В іншому звіті після зауважень про вплив пропаганди УПА на польське населення говорилося: "Наша пропаганда, яку ми цілий час вели в польському середовищі, дала дуже позитивні наслідки. Поляки відносяться до нас з великим респектом і вважають нас за рівних собі [...] Пропагандивні рейди по польських селах переконали точно польські маси, що ми проти мирного польського населення не виступаємо, а б'ємо тільки агентів і вислужників НКВД. Зараз поляки від наших стрільців не втікають, а відносяться до них прихильно й говорять, що ми хочемо жити з українцями в згоді"⁴⁶.

Урешті, вдалося досягти найважливішого – співпраці з польським збройним підпіллям. Унаслідок українсько-польських переговорів сторони спочатку дійшли

⁴² Цитується за: Szczesniak A. Szota W. Вказ. праця. – С. 306-307.

⁴³ Drozd R. Ukraińska Powstancza Armia. – С. 194.

⁴⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 34. – С. 799.

⁴⁵ Там само. – С. 411.

⁴⁶ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 34. – С. 174.

до перемір'я, зобов'язалися не боротися одна проти одної, а пізніше, в 1946 році, – й до спільних збройних акцій⁴⁷.

Отже, завдяки рейдам польськими теренами українські повстанці домоглися значних зрушень в українсько-польських стосунках. Польське цивільне населення, незадоволене комуністичною владою, підтримувало українських повстанців, між представниками обох підпільних рухів велися переговори, більш того, дійшло до дієвої співпраці у проведенні спільних збройних акцій. Досягнутий прогрес в українсько-польських стосунках особливо вражає, якщо врахувати, яка глибока прірва взаємної ненависті ще зовсім недавно розділяла їх.

Найвдалішими пропагандистськими акціями були закордонні рейди УПА проведені у 1945–1946 рр. на словацьких землях⁴⁸. Успіх діяльності українських повстанців у цій країні проявлявся в підтримці місцевим населенням ідей, пропагованих УПА; у відсутності боїв під час проходження рейдів, що означало розуміння цих ідей і військами, кинутими на знищення українських повстанців; в активізації боротьби місцевих антикомуністичних рухів незабаром після закінчення рейдів. Українським повстанцям вдалося суттєво вплинути на внутрішньополітичне життя Чехо-Словацької Республіки: їх активна підтримка опозиційної до комуністів Демократичної партії Словащини, безумовно, посприяла перемозі демократів на виборах 1946 року.

Значних успіхів у поширенні ідей українського визвольного руху, зокрема положень про національно-демократичну революцію поневоленних народів, досягли також рейди 1947–1950 років. Вони відбувалися у вкрай важких умовах, коли в країнах Центрально-Східної Європи вже, по суті, завершилося становлення тоталітарних комуністичних режимів радянського зразка, а в Україні каральна система СРСР черговий раз намагалася розгромити підпілля. Проте саме ці рейди, а зокрема так званий Великий рейд УПА в Західну Європу у 1947 р., мали великий успіх у прориві інформаційної блокади всього, що відбувалося у підрадянському просторі. Інформація про УПА та про визвольні антикомуністичні рухи на підконтрольній Союзу території чи не вперше тоді потрапила у вільний світ⁴⁹. Це також можна вважати значним кроком вперед на шляху до здійснення концепції антитоталітарної національно-демократичної революції поневоленних народів. Таким чином, світ дізнався правду про радянський режим та про саму концепцію, що була ідейною основою боротьби українських повстанців.

Проте до ширшої реалізації концепції антитоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи в той час не дійшло. Причини цього – не вади самої концепції чи певні прорахунки

---

⁴⁷ Питанню співпраці польського та українського підпілля присвячено дуже багато літератури, тому не будемо зупинятися на цьому детальніше. Серед найважливіших робіт слід назвати: Sztendera J. W poszukiwaniu porozumienia (Podziemie ukraińskie i polskie w latach 1945–1947. Współpraca pomiędzy UPA i WiN) /Zeszyty Historyczne. – 1985. – N 71. – S. 153-164; Motyka G. Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA.

⁴⁸ Про ці акції детальніше див. В'ятрович В. Рейди відділів УПА теренами Чехословащини. – Львів; Торонто, 2001.

⁴⁹ Див. В.В'ятрович Українська Повстанська Армія у світлі західної преси 1946–1947 рр. // Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Т. 7. – С. 471-488.

українських повстанців, хоча й такі, звісно, були. Найголовніша полягала в тодішньому стані антикомуністичних рухів у регіоні та спроможності їх об'єднатися з українським визвольним рухом – передумовою її реалізації. На жаль, вони були надто слабкими та розпорошеними для тривалого протистояння радянській системі. Для більшості з них була характерна прив'язаність до минулого. У лідерів цих рухів не було нового бачення боротьби, не було ефективної соціальної програми, яка могла б змагатися із запропонованою радянською. Гасло повернення до передвоєнних соціально-політичних реалій влаштовувало тільки незначну частину цих народів. Те саме стосується зовнішньополітичної програми, яка далі пропагувала орієнтацію на великодержави Заходу, тоді як для більшості населення ця орієнтація асоціювалася з поразкою в Другій світовій війні.

Нездатність чи небажання позбутися тягара минулого (для деяких народів, зокрема угорців, румунів, словаків він був особливо важким, зважаючи на їх проницьку орієнтацію в роки війни) врешті й згубило ці визвольні рухи. Тамтешня демократична опозиція, як засіб протистояння використовувала абсолютно не дієві методи парламентської боротьби і через це швидко була розбита. Збройні антикомуністичні формування деяких народів навпаки не протиставили радянській системі нічого нового і прогресивного в своїх програмах і тому теж швидко припинили своє існування, не отримавши народної підтримки. У зіткненні з радянською тоталітарною системою вони зазнали в першу чергу ідейної поразки і вже, як наслідок, мілітарної.

Чи не найважливіша роль у загальному процесі боротьби із радянським тоталітарним режимом належить Українській Повстанській Армії. У той час, коли майбутні діячі угорської революції чи празької весни вітали побудову нового підтримуваного Москвою ладу, українські повстанці провадили з ним жорстоку збройну та ідейну боротьбу. Вони йшли на крок попереду інших ще й тому, що у своїй стратегії вийшли за національні рамки і розробили концепцію, що могла об'єднати у цій боротьбі визвольні рухи інших народів. Діячі українського підпілля розуміли, що протистояння тоталітарній радянській системі можливе тільки у двох площинах збройній та ідейній одночасно.

Поєднанням цих двох напрямків і була концепція антитоталітарної національно-демократичної революції поневолених народів. З висоти подій кінця 80–90-их років минулого століття, коли була розвалена радянська тоталітарна система, бачимо, з одного боку, велич творців концепції національно-демократичної революції поневолених народів, а з іншого, що вона дещо випереджала час, і діячі визвольних рухів інших народів виявилися неготовими прийняти її як ефективний засіб національного самовизначення та перебудови суспільства на демократичних засадах. Угорська революція 1956 р., празька весна 1968 р., події у Польщі на початку 1980-их рр. були тільки передумовами масової національно-демократичної революції, що охопила Центрально-Східну Європу в 1989–1990 рр. Як і передбачали ідеологи ОУН та УПА, радянська система розвалилася не через зовнішнє втручання чи народні повстання в якійсь із підкорених держав, а в результаті масових революційних дій народів Центрально-Східної Європи. Помітну роль у цих подіях відіграв український національно-визвольний рух, який у своїй ідеології та практиці значною мірою спирався на традиції ОУН та УПА.